

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (Κ.Ε.Θ.Ι.)

**ΕΥΕΛΙΚΤΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ &
ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΧΩΡΟ**

Ερευνήτρια:

Αναστασία Αβραμίκου

ΑΘΗΝΑ 2001

*Η παρούσα μελέτη προεπισκόπησης δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια και συμπαράσταση δύο ατόμων. Για αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω την Καθηγήτρια **Νότα Κυριαζή** και τον Αναπληρωτή Καθηγητή **Δημοσθένη Δασκαλάκη** για τη συνεχή τους υποστήριξη και την παροχή πολύτιμων συμβουλών και κατευθύνσεων κατά τη διάρκεια πραγματοποίησης της μελέτης.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	3
1. Σκοπός μελέτης	6
2. Στόχος μελέτης	6
3. Στάδια εκπόνησης της μελέτης	7
I. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ	9
1. Εισαγωγή	9
2. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης, γενικά, και ανισότητες ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες στον εργασιακό χώρο	10
3. Μερική απασχόληση και διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα	11
4. Εργασία στο σπίτι και διακρίσεις στην αγορά εργασίας με βάση τη μεταβλητή φύλο	12
5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις	14
II. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ	15
1. Εισαγωγή	15
2. Ποσοτική αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης	15
3. Ποιοτική αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης	17
4. Ποιοτική διεθνής αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης	20
5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις	22
III. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	25
1. Εντοπισμός και διατύπωση κενών/δυσκολιών/ελλείψεων	25
2. Προτάσεις	25
3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις	27
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	30

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η πίεση των τεχνολογικών εξελίξεων, των εξελίξεων στην οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας, των κοινωνικών εξελίξεων διαμορφώνουν στην σύγχρονη αγορά εργασίας συνθήκες που προδικάζουν ουσιαστικές μεταβολές ως προς την αντίληψη της εργασίας και του εργαζόμενου. Με άλλα λόγια η πορεία προς την κοινωνία της πληροφορίας επιφέρει ριζικές αλλαγές στα υποδείγματα εργασίας και απασχόλησης. Μία τέτοια αλλαγή είναι η εμφάνιση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, από τη μία ο έντονος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας έχει οδηγήσει τις επιχειρήσεις στο να αναζητούν νέους και διάφορους τρόπους οργάνωσης της λειτουργίας τους και από την άλλη οι σύγχρονοι εργαζόμενοι αντιμέτωποι με μία σωρεία επιλογών που αφορούν τόσο την εργασιακή όσο και την κοινωνική τους ζωή δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για κάποιες μορφές απασχόλησης¹ - τις ευέλικτες μορφές. Η σύνδεση αυτών των μορφών απασχόλησης με τη γυναικεία εργασία είναι ένα θέμα που εμφανίζεται συχνά στην επιστημονική αρθρογραφία-βιβλιογραφία.

Χρησιμοποιώντας τον όρο «ευέλικτες μορφές απασχόλησης», εννοούμε τις μορφές εκείνες που αποκλίνουν από το κανονικό μοντέλο εργασίας. Τι σημαίνει όμως κανονικό μοντέλο εργασίας; Είναι η σχέση εξαρτημένης εργασίας πλήρης απασχόλησης (για Ελλάδα 40 ώρες εβδομαδιαίως) αορίστου χρόνου. Πρόκειται για εργασία που παρέχεται έναντι μισθού ή ωρομισθίου και είναι εξαρτημένη από έναν εργοδότη. Επιπλέον παρέχεται στην υποδομή του εργοδότη, κατά πλήρες ωράριο. Βέβαια η έννοια της ευελιξίας στην αγορά εργασίας δεν αφορά μόνο τις ώρες εργασίας και το εργασιακό καθεστώς (αορίστου ή ορισμένου) αλλά και τους μισθούς καθώς και τα εργασιακά δικαιώματα (συντάξεις, επιδόματα, άδειες, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.)². Από τις διάφορες κατηγορίες ευέλικτης απασχόλησης διακρίνουμε τις ακόλουθες:

α. *Μερική Απασχόληση*: Σε αντίθεση με την καθημερινή και με πλήρες ωράριο εργασίας, η μερική απασχόληση αποτελεί μια μορφή παροχής εργασίας μειωμένου χρόνου με μειωμένες αποδοχές. Παρόλα αυτά θα πρέπει να σημειωθεί ότι

¹ Σύμφωνα με τους Καραντινό, Ζιώμα, Κετσετζοπούλου, Μουρίκη (1997, σ. 10) οι εργαζόμενοι που εκδηλώνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτές τις μορφές απασχόλησης είναι κυρίως οι νέοι (συνδυασμός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και απασχόλησης), οι ηλικιωμένοι - συνταξιούχοι (αποτελούν οι μορφές αυτές απασχόλησης ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στην πλήρη ενεργό ζωή και στην αδράνεια) και οι έγγαμες γυναίκες (συνδυασμός απασχόλησης και οικογενειακών δραστηριοτήτων). Βέβαια κάθε κατηγορία εργαζομένων επηρεάζεται με διαφορετικό τρόπο από κάθε τέτοια αλλαγή καθώς δεν πρόκειται για ομοιογενείς κατηγορίες.

² Βλ. ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ, Α., - ΜΟΥΡΙΚΗ, Α. (1996) *Η Αθόρυβη Επανάσταση: Νέες Μορφές Οργάνωσης της Παραγωγής και της Εργασίας*. Αθήνα: εκδ. Gutenberg.

στην Ελλάδα τουλάχιστον, η μερική απασχόληση παρουσιάζει μία κανονικότητα (λίγο αλλά κάθε μέρα)³.

β. *Εργασία με βάρδιες και εργασία τη νύχτα*: Αυτές οι μορφές της μη τυπικής απασχόλησης είναι κύριο χαρακτηριστικό του δευτερογενή τομέα. Στις επιχειρήσεις που συναντώνται οι βάρδιες εφαρμόζονται τα λεγόμενα κυλιόμενα ωράρια. Πιο συγκεκριμένα η ώρα προσέλευσης των εργαζομένων στην εργασία τους και αποχώρησης από αυτήν δεν είναι σταθερή αλλά κυμαίνεται ανάλογα με τις ανάγκες τόσο της επιχείρησης όσο και των ίδιων των εργαζομένων⁴.

γ. *Συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου & μίσθωσης έργου*: Οι συμβάσεις εργασίας διακρίνονται, από την άποψη του είδους της σχέσης εργασίας, σε συμβάσεις εξαρτημένης εργασίας, σε συμβάσεις παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών και σε συμβάσεις έργου, ενώ από την άποψη της χρονικής διάρκειας, σε συμβάσεις αορίστου χρόνου και σε συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Η τελευταία αυτή διάκριση αφορά τις συμβάσεις εξαρτημένης εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύμβαση ορισμένου χρόνου είναι περισσότερο προστατευτική για τους εργαζόμενους, ενώ οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου καλύπτουν την προσωρινή απασχόληση⁵. Αν εξαιρεθούν οι επιχειρήσεις που έχουν εποχιακό χαρακτήρα και οι επιχειρήσεις που αναλαμβάνουν την εκτέλεση έργων μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, σε καμιά άλλη περίπτωση δεν δικαιολογείται η πρόσληψη εργαζομένων με σύμβαση ορισμένου χρόνου⁶. Οι εργαζόμενοι με σύμβαση ορισμένου χρόνου ζουν συνέχεια με το φόβο της άμεσης απόλυσης τους την αβεβαιότητα για το μέλλον τους και προσβλέπουν στην ανανέωση της σύμβασής τους.

Επιπρόσθετα, στις συμβάσεις έργου λείπουν ορισμένα στοιχεία της εξαρτημένης εργασίας: πιο συγκεκριμένα λείπει το στοιχείο του ελέγχου/εποπτείας που αισθάνεται ο εργαζόμενος σε μία επιχείρηση για το πότε προσέρχεται/αποχωρεί στον/από τον χώρο εργασίας, για το πόσο αποδίδει, για το αν δουλεύει με εντατικούς ρυθμούς κ.λπ. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί, ότι αυτά τα στοιχεία της ανεξαρτησίας οι εργαζόμενοι με σύμβαση έργου τα πληρώνουν αρκετά ακριβά καθώς δεν έχουν ανάλογη προστασία με τους εργαζόμενους που απασχολούνται με

³ Βλ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, Ν. (1998) *Αγορά Εργασίας : Θεσμοί και Πολιτικές* στο ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ, Ξ., - ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Γ., (1998) *Επετηρίδα Εργασίας 1998*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου.

⁴ Βλ. ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ, Α., - ΜΟΥΡΙΚΗ, Α. (1996) *Η Αθόρυβη Επανάσταση: Μορφές Οργάνωσης της Παραγωγής και της Εργασίας*. Αθήνα: Gutenberg.

⁵ Βλ. ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ, Ξ., - ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Γ. (1998) *Επετηρίδα Εργασίας 1998*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου.

⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν επιχειρήσεις διαρκούς λειτουργίας, στις οποίες αρκετοί από τους εργαζόμενους έχουν συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου.

καθεστώς εξαρτημένης εργασίας (μη παροχή επιδομάτων αδειάς/εορτών, μη ασφάλιση κ.λπ.)⁷.

δ. *Εργασία το Σαββατοκύριακο*: Η μορφή αυτή απασχόλησης επικρατεί όλο και περισσότερο κυρίως ως αποτέλεσμα της ανάγκης διαφόρων επιχειρήσεων να επεκτείνουν το ωράριο εργασίας τους (π.χ. εμπορικά καταστήματα). Οι καταναλωτές ενδέχεται να προτιμούν ορισμένες υπηρεσίες να παρέχονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από αυτό του πενθήμερου (Δευτέρα έως Παρασκευή).

ε. *Εργασία στο σπίτι*: Αυτό που διαφοροποιεί αυτή τη μορφή απασχόλησης από τη συνήθη απασχόληση δεν είναι οι μη καθιερωμένες ώρες ή ημέρες απασχόλησης (όπως συμβαίνει σ' αυτές που παρουσιάστηκαν παραπάνω) αλλά το γεγονός ότι δεν υπάρχει κάποιος προκαθορισμένος–τυπικός χώρος εργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα στατιστικά στοιχεία η εργασία στο σπίτι υποεκτιμάται καθώς συχνά αφορά δραστηριότητες που εντάσσονται στον χώρο της παραοικονομίας. Αναφορικά με τα προϊόντα που παράγουν οι εργαζόμενοι που απασχολούνται μ' αυτό το εργασιακό καθεστώς, αυτά ποικίλουν καθώς πρόκειται άλλοτε για παραδοσιακά προϊόντα και άλλοτε για αρκετά σύγχρονες υπηρεσίες επεξεργασίας πληροφοριών με τη χρήση ηλεκτρονικού εξοπλισμού⁸.

Στην Ελλάδα άργησαν να θεσμοθετηθούν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης και μέχρι πρόσφατα εφαρμόζονταν ανεπίσημα στον κόσμο της παραοικονομίας. Με τον νόμο 1892/90 εισήχθησαν για πρώτη φορά επίσημα η μερική απασχόληση (άρθρο 38) και η εργασία κατά το Σαββατοκύριακο(τέταρτη βάρδια – άρθρο 40), σε μία προσπάθεια της Ελληνικής Πολιτείας να συντονιστεί με τις τάσεις που επικρατούσαν στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Επιπλέον, με το νόμο 2639/98 για τις εργασιακές σχέσεις εισάγονται ρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, που αφορούν την ορθότερη προστασία των «άτυπα» εργαζομένων, ενώ παράλληλα επιδιώκεται και η καταγραφή του μεγέθους της «άτυπης» απασχόλησης.

¹⁰ Βλ. ΚΕΝΤΡΟ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (1991) *Ανεργία και Απασχόληση στην Ελλάδα*. Αθήνα: εκδ. Σύγχρονη Εποχή.

⁸ Βλ. ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ, Δ., ΖΙΩΜΑΣ, Δ., ΚΕΤΣΕΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., ΜΟΥΡΙΚΗ, Α. (1997) *Ευέλικτη απασχόληση κι ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας: τάσεις, εξελίξεις, προοπτικές*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας.

1. ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η παρούσα μελέτη επισκόπησης επιχειρεί να καταγράψει την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία που σχετίζεται με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τις σχέσεις των δύο φύλων όσον αφορά τον Ελλαδικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, σκοπός της είναι να διερευνήσει, σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία/αρθρογραφία για την Ελλάδα, αν η εφαρμογή και η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης οδηγεί στη μείωση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας και στη προώθηση της ισότητας ευκαιριών και για τα δύο φύλα, αν δημιουργεί νέες μορφές ανισότητας με βάση τη μεταβλητή φύλο ή αν οδηγεί σε ενδυνάμωση των διακρίσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους άνδρες και στις εργαζόμενες γυναίκες. Διακρίσεις που αφορούν πιο συγκεκριμένα την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, τις αμοιβές, την επαγγελματική εξέλιξη και την ποιότητα της εργασίας.

2. ΣΤΟΧΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η σύνδεση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης με τη γυναικεία εργασία εμφανίζεται συχνά στην επιστημονική αρθρογραφία / βιβλιογραφία. Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης είναι ένα θέμα που φαίνεται ότι η ενασχόληση με αυτό κερδίζει έδαφος στον επιστημονικό χώρο. Το γεγονός ότι οι μορφές αυτές απασχόλησης άργησαν να θεσμοθετηθούν στην Ελλάδα (1990) εξηγεί γιατί αποτελούν αντικείμενο μελέτης και διερεύνησης τα τελευταία κυρίως χρόνια.

Η παρούσα μελέτη επισκόπησης θέτει τρεις στόχους, οι οποίοι είναι αλληλένδετοι μεταξύ τους: Ο πρώτος στόχος είναι να επιτευχθεί η συστηματική καταγραφή των περισσοτέρων, όσο το δυνατό, έργων (θεωρητικές και εμπειρικές έρευνες) της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας που σχετίζεται με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα και τις σχέσεις των δύο φύλων στην αγορά εργασίας.

Ο δεύτερος στόχος είναι να επισημανθούν οι κύριοι θεματικοί άξονες και προβληματισμοί που χαρακτηρίζουν τις θεωρητικές και εμπειρικές αυτές έρευνες και αφορούν τις σχέσεις των δύο φύλων στην αγορά εργασίας.

Ο τρίτος στόχος είναι να εντοπιστούν τυχόν κενά / δυσκολίες / ελλείψεις που αναδεικνύονται από την εξεταζόμενη αρθρογραφία / βιβλιογραφία και να διατυπωθούν συγκεκριμένες προτάσεις προκειμένου να αποφευχθούν μελλοντικά λάθη.

Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων, απαραίτητο είναι το υλικό που θα αναζητηθεί να έχει χαρακτήρα κυρίως επιστημονικό. Στην παρούσα μελέτη

προεπισκόπησης, η επιλογή της εξεταζόμενης αρθρογραφίας / βιβλιογραφίας έγινε με βάση κάποια κριτήρια επιστημονικότητας⁹.

Βέβαια, σε ορισμένες περιπτώσεις και όπου κρίθηκε απαραίτητο, η αναζήτηση αυτή στράφηκε και σε υλικό διαφορετικού χαρακτήρα (π.χ. ενημερωτικού) προκειμένου να διαμορφωθεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το εξεταζόμενο θέμα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει ν' αναφερθεί ότι η αναζήτηση της σχετικής, με το εξεταζόμενο θέμα, βιβλιογραφίας / αρθρογραφίας ενδιαφέρεται κυρίως για την χρονική περίοδο 1988 έως και σήμερα, καθώς το 1990 θεσμοθετήθηκαν επίσημα οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η παρούσα μελέτη δεν φιλοδοξεί να έχει εξαντλητικό χαρακτήρα αλλά ωστόσο αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια συστηματικής καταγραφής, ταξινόμησης και αξιολόγησης του υλικού που μπορέσαμε να συλλέξουμε.

3. ΣΤΑΔΙΑ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η παρούσα μελέτη προεπισκόπησης, όπως προαναφέρθηκε, επιχειρεί να συλλέξει αλλά και ν' αναλύσει την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία/αρθρογραφία που σχετίζεται με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τις σχέσεις των δύο φύλων στην Ελλάδα. Η εκπόνηση της συγκεκριμένης μελέτης πραγματοποιήθηκε σε τρία στάδια: Στο *πρώτο στάδιο* επιχειρήθηκε η συγκέντρωση της βιβλιογραφίας, στο *δεύτερο στάδιο* η ταξινόμηση της και στο *τρίτο* και *τελευταίο στάδιο* η ανάλυση της.

Συλλογή βιβλιογραφίας

Στο στάδιο αυτό επιχειρήθηκε η συγκέντρωση των υπάρχουσών θεωρητικών και εμπειρικών ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα σχετικά με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τη μεταβλητή φύλο. Η συλλογή των ανωτέρω δεδομένων επιτεύχθηκε μέσω της συστηματικής χρήσης του διαδικτύου (INTERNET), των επισκέψεων σε ερευνητικά κέντρα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ) και σε βιβλιοθήκες (Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Γενικής Γραμματείας Ισότητας, Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών).

⁹ Τέτοια κριτήρια για παράδειγμα είναι: (α) να είναι ενυπόγραφα, (β) να είναι γραμμένα από επιστήμονες (καθηγητές πανεπιστημίων, κατόχους πτυχίων), (γ) να περιλαμβάνουν βιβλιογραφική υποστήριξη και τέλος (δ) να έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικά περιοδικά.

Ταξινόμηση υλικού

Στο στάδιο αυτό και αφού πραγματοποιήθηκε η συλλογή, του σχετικά με το εξεταζόμενο θέμα, υλικού ακολουθεί η ταξινόμηση του με βάση ορισμένα κριτήρια. Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρητικές έρευνες ταξινομούνται με βάση τη μορφή ευέλικτης απασχόλησης που αφορούν στην ανάλυση τους (μερική απασχόληση, προσωρινή απασχόληση, εργασία στο σπίτι με το κομμάτι). Επιπλέον οι εμπειρικές έρευνες ταξινομούνται με βάση (α) τη μεθοδολογία (ποιοτική μέθοδος ανάλυσης, ποσοτική μέθοδος ανάλυσης ή συνδυασμός και των δύο) που χρησιμοποιούν για τη συλλογή των πρωτογενών ή δευτερογενών στοιχείων και (β) τη μορφή ευέλικτης απασχόλησης που εξετάζει η εκάστοτε έρευνα.

Ανάλυση βιβλιογραφίας

Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο και αφού πραγματοποιήθηκε η ταξινόμηση της, σχετικής με το θέμα της παρούσας μελέτης, αρθρογραφίας / βιβλιογραφίας ακολούθησε η ανάλυση της. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται συνοπτικά τα βασικά ευρήματα που αναδύονται από την εξεταζόμενη αρθρογραφία / βιβλιογραφία σχετικά με το αν η εφαρμογή και η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης οδηγεί στη μείωση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας, στην αύξηση της γυναικείας απασχόλησης, στη προώθηση της ισότητας ευκαιριών και για τα δύο φύλα, αν δημιουργεί νέες μορφές ανισότητας με βάση τη μεταβλητή φύλο ή αν οδηγεί σε ενδυνάμωση των διακρίσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους άνδρες και στις εργαζόμενες γυναίκες.

Επίσης στο στάδιο αυτό της ανάλυσης παρουσιάζονται αναλυτικά τα κενά και οι δυσκολίες / ελλείψεις που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια της μελέτης και διατυπώνονται συγκεκριμένες προτάσεις, για το εξεταζόμενο θέμα, της παρούσας μελέτης προεπισκόπησης, προκειμένου ν' αποφευχθούν μελλοντικά λάθη.

I. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

1. Εισαγωγή

Εφόσον ολοκληρώθηκε η συλλογή του υλικού για το θέμα της παρούσας μελέτης προεπισκόπησης, στο κεφάλαιο αυτό ακολουθεί η ταξινόμηση και η ανάλυση των θεωρητικών μόνο ερευνών που εντοπίστηκαν. Οι έρευνες αυτές ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες με βάση τη μορφή ευέλικτης απασχόλησης που διαπραγματεύονται.

Στην **πρώτη** κατηγορία περιλαμβάνονται τα έργα εκείνα που ασχολούνται με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης γενικά και τις συνέπειες που αυτές συνεπάγονται στη σχέση των δύο φύλων στην αγορά εργασίας. Στη **δεύτερη** κατηγορία ανήκουν τα δημοσιεύματα που επικεντρώνονται στην επέκταση της μερικής απασχόλησης και των διακρίσεων που επιφέρουν ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες εργαζόμενους. Τέλος, στην **τρίτη** κατηγορία κατανέμεται η αρθρογραφία/βιβλιογραφία που διαπραγματεύεται το ζήτημα της αμειβόμενης εργασίας στο σπίτι και των συνεπειών της, με βάση τη μεταβλητή φύλο. Θα πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι η προαναφερθείσα ταξινόμηση περιορίστηκε σε τρεις κατηγορίες καθώς δεν εντοπίστηκαν από την καταγεγραμμένη βιβλιογραφία/αρθρογραφία άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης, όπως για παράδειγμα η προσωρινή απασχόληση, που να θίγουν όμως το ζήτημα της σχέσης των δύο φύλων.

Στη συνέχεια ακολουθεί η ανάλυση των θεωρητικών ερευνών. Η ανάλυση αυτή και για τις τρεις κατηγορίες επικεντρώνεται στο να διερευνήσει αν η εφαρμογή και η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην Ελλάδα, οδηγεί στη μείωση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας και στη προώθηση της ισότητας ευκαιριών και για τα δύο φύλα, αν δημιουργεί νέες μορφές ανισότητας με βάση τη μεταβλητή φύλο ή αν οδηγεί σε ενδυνάμωση των διακρίσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους άνδρες και στις εργαζόμενες γυναίκες. Στο σημείο αυτό, είναι ενδιαφέρον να επισημάνει κανείς ότι η μεγάλη πλειοψηφία των συγγραφέων των έργων που αναλύονται στο παρών κεφάλαιο, είναι γυναίκες. Τέλος πρέπει να αναφερθεί ότι το σύνολο των δημοσιευμάτων που εξετάζονται είναι κυρίως κοινωνιολογικής και οικονομικής κατεύθυνσης και πολύ λιγότερο νομικής.

2. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης, γενικά, και ανισότητες ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες στον εργασιακό χώρο

Σύμφωνα με την Α. Μουρίκη (1991) και τις Α. Λυμπεράκη & Α. Μουρίκη (1996) οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης τείνουν να ενισχύσουν και ν' αναπαράγουν τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας, παρά να τον ανατρέψουν. Και αυτό γιατί πέρα από ορισμένα αρνητικά χαρακτηριστικά που είναι κοινά για τους εργαζόμενους μ' αυτές τις μορφές απασχόλησης, οι συγγραφείς θεωρούν ότι υπάρχουν ορισμένα επιπλέον στοιχεία που αφορούν ειδικά τις γυναίκες εργαζόμενες.

Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι με την επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης επιβεβαιώνεται καταρχήν ο συμπληρωματικός χαρακτήρας της γυναικείας εργασίας, η ευκαιριακή συμμετοχή της γυναίκας στην παραγωγή. Το ίδιο θεωρεί ότι συμβαίνει και η Γ. Κραβαρίτου (1991). Κατά δεύτερον αποτρέπεται η πλήρης και ισότιμη συμμετοχή της γυναίκας στην παραγωγή, καθώς εγκλωβίζεται στο δίλημμα αβέβαιη και υποβαθμισμένη δουλειά ή ανεργία. Κατά τρίτον ενισχύεται η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε ανδρικά και σε γυναικεία επαγγέλματα με την ευρεία συμμετοχή των γυναικών στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Το ίδιο επισημαίνουν και οι Ντ. Βαίου (1991) & Μ. Στρατηγάκη (1991).

Επιπρόσθετα οι Α. Μουρίκη (1991) και Α. Λυμπεράκη & Α. Μουρίκη (1996), εκφράζουν το φόβο διαίρεσης της αγοράς εργασίας σ' έναν κορμό εργαζομένων γένους αρσενικού (με πλήρη απασχόληση, υψηλή ειδίκευση και ικανοποιητικές αμοιβές) και σε μία περιφέρεια εργαζομένων γένους θηλυκού (με επισφαλή απασχόληση, ανειδίκευτων και με χαμηλές αμοιβές).

Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι δύο αυτοί συγγραφείς θεωρούν ότι η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης οδηγεί υπό μία έννοια σε μείωση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας. Αναλυτικότερα, επισημαίνουν ότι με τις νέες ευέλικτες μορφές απασχόλησης οι γυναίκες σαν σύνολο έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και έτσι περιορίζεται ο αποκλεισμός τους από αυτήν ενώ επιπλέον δημιουργούνται οι συνθήκες μιας ουσιαστικής βελτίωσης της σχέσης των δύο φύλων με τη δικαιότερη κατανομή της οικιακής εργασίας.

Παρόλα αυτά η Γ. Κραβαρίτου (1989 & 1991) διαφωνεί και υποστηρίζει ότι μπορεί από τη μια το μοίρασμα της οικιακής εργασίας να δημιουργεί κάποιες *ρωγμές* στο ισχύον καθεστώς ανάμεσα στα δύο φύλα, από την άλλη όμως δεν εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Δεν μπορεί να ανατραπεί εύκολα και γρήγορα, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, η σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα, ακόμη και όταν ο άνδρας ασχολείται συστηματικά με τις δουλειές στο σπίτι.

Τέλος, οι Ντ. Βαίου & Ζ. Γεωργίου (1998) επισημαίνουν ότι διαφορετικοί είναι για τα δύο φύλα οι λόγοι που τους ωθούν να εργαστούν με αυτές τις μορφές απασχόλησης. Έτσι, ενώ για τους άνδρες η ευέλικτη απασχόληση επιλέγεται προκειμένου να ενισχύσουν το κύριο εισόδημα τους για τις γυναίκες διαφοροποιούνται τα πράγματα καθώς προσπαθούν μέσα από τη μορφή αυτή απασχόλησης να εξασφαλίσουν ένα κύριο και μοναδικό εισόδημα.

3. Μερική απασχόληση και διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα

Από το σύνολο των θεωρητικών ερευνών που συλλέχτηκαν κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας μελέτης, αρκετά ήταν αυτά που αναφέρονταν στη μερική απασχόληση και στις διακρίσεις που αυτή συνεπάγεται στην αγορά εργασίας με βάση τη μεταβλητή φύλο. Τα έργα αυτά στη μεγάλη τους πλειοψηφία, αναφέρονται στις έμμεσες διακρίσεις, που οδηγεί αυτή η μορφή απασχόλησης εις βάρος των εργαζόμενων γυναικών.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Ν. Παναγιωτόπουλο (1998) η μερική απασχόληση πλήττει διεθνώς κυρίως τη γυναίκα εργαζόμενη καθώς αναπτύσσεται σε τομείς χαμηλής ποιότητας και κατάρτισης και χαμηλά αμειβόμενης γυναικείας απασχόλησης. Οι Θ. Ντούλια & Κ. Δόλγυρα (1997) επισημαίνουν ότι αυτή η μορφή απασχόλησης εντοπίζεται σε ορισμένους τομείς (γεωργίας) όσον αφορά τις γυναίκες στην Ελλάδα. Η συγκέντρωση αυτή κάνει πιο έντονες τις διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα, καθώς η Μ.Α έχει προσελκύσει τις γυναίκες σε περιορισμένο φάσμα μη βιομηχανικών τομέων της οικονομικής δραστηριότητας.

Επιπλέον οι Α. Δήμου (1989) & Ι. Αύδη-Καλκάνη (1989) υποστηρίζουν, ότι οι θέσεις που προσφέρονται για μερική απασχόληση καταλαμβάνονται ως επί το πλείστον από γυναίκες και ότι πρόκειται για θέσεις εργασίας (τηλεφωνήτριας, δακτυλογράφου, καθαρίστριας κ.α.) ανειδίκευτες ή ημιειδικευμένες, χωρίς ιδιαίτερες ευκαιρίες για επαγγελματική εκπαίδευση αλλά και χαμηλά αμειβόμενες. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, σύμφωνα με την Α. Δήμου (1989), η μερική απασχόληση να συντηρεί τις παραδοσιακές γυναικείες εργασίες (δακτυλογράφου, νοσοκόμας κ.ά.) και έτσι η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε γυναικεία και ανδρικά επαγγέλματα να επανέρχεται μέσω της συνεχώς αυξανόμενης γυναικείας μερικής απασχόλησης.

Το ίδιο υποστηρίζει και η Μ. Καραμεσίνη (1998), η οποία θεωρεί ότι καθώς η μερική απασχόληση γίνεται πιο *θηλυκή*, ενισχύεται ο φυλετικός καταμερισμός της εργασίας εις βάρος των γυναικών. Όπως και οι προηγούμενοι συγγραφείς έτσι και ο Χ. Σεβαστίδης (1999) αναγνωρίζει τη συντριπτική αριθμητική υπεροχή των γυναικών που απασχολούνται μ' αυτήν τη μορφή εργασίας αλλά επισημαίνει και μία άλλη

σημαντική κοινωνική διάσταση της Μ.Α. Αναλυτικότερα, θεωρεί ότι η Μ.Α. συνεπάγεται έμμεσες διακρίσεις εις βάρος των γυναικών. Την άποψη του δικαιολογεί με το να υποστηρίζει ότι η Μ.Α. δε διακρίνει άμεσα τους άνδρες από τις γυναίκες, δημιουργεί όμως βλάβη σε πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι σε άνδρες και έτσι συνεπάγεται έμμεσες διακρίσεις.

Επιπρόσθετα, οι Ντ. Βαίου & Μ. Στρατηγάκη (1989) επισημαίνουν ότι οι γυναίκες υφίστανται ιδιαίτερη εκμετάλλευση στην αγορά εργασίας, καθώς εξαιτίας των καθηκόντων τους στην οικογένεια αναγκάζονται να δεχτούν θέσεις μερικής απασχόλησης (χαμηλά αμειβόμενες, ανειδίκευτες). Από την άλλη όμως, το καθεστώς της μερικής απασχόλησης δημιουργεί στην αγορά εργασίας νέες θέσεις εργασίας (για παράδειγμα στον τομέα των υπηρεσιών), που απευθύνονται σε γυναίκες, γιατί ταιριάζουν με τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Με αυτόν τον τρόπο μειώνονται οι διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα όσον αφορά την πρόσβαση στην αγορά εργασίας.

Τέλος, η Μ. Στρατηγάκη (1996) υποστηρίζει ότι το καθεστώς της μερικής απασχόλησης ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τη διαφορετική σύνθεση κατά φύλο των βαθμίδων της ιεραρχίας. Ειδικότερα στον τραπεζικό κλάδο (τομέας με τον οποίο η συγγραφέας ασχολήθηκε σ' αυτό το δημοσίευμα), ενώ παρατηρείται μία τάση εξάλειψης του επαγγελματικού διαχωρισμού κατά φύλο, αυτή φαίνεται ν' ανακόπτεται με την επέκταση της μερικής απασχόλησης. Αυτό συμβαίνει καθώς στον τραπεζικό τομέα από τη μια το μεγαλύτερο μέρος της γυναικείας απασχόλησης αφορά μερική απασχόληση ενώ από την άλλη η μορφή αυτή απασχόλησης αφορά θέσεις εργασίας που χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες και βρίσκονται στα χαμηλά κλιμάκια.

4. Εργασία στο σπίτι και διακρίσεις στην αγορά εργασίας με βάση τη μεταβλητή φύλο

Σύμφωνα με τις Θ. Ντούλια & Κ. Δόλγυρα (1997), χαρακτηριστικό αυτής της μορφής απασχόλησης, είναι η εξαρτημένη, υποδεέστερη και απομονωμένη οικονομική θέση των γυναικών¹⁰. Από την άλλη βέβαια θεωρούν ότι η κατ' οίκον απασχόληση προσφέρει στις γυναίκες την ευκαιρία να γίνουν οικονομικά ενεργοί, σε περιοχές όπου υπάρχει έλλειψη μισθωτής εργασίας (όπως για παράδειγμα, τα ελληνικά χωριά). Έτσι μειώνονται οι ανισότητες στην αγορά εργασίας ανάμεσα στα δύο φύλα όσον αφορά την πρόσβαση στην μισθωτή εργασία. Αυτό δεν σημαίνει όμως, σύμφωνα με τους Σ. Ρομπόλη & Κ. Δημουλά (1998) ότι η εργασία στο σπίτι (η

¹⁰ Εφόσον, σύμφωνα με τις ίδιες πάντα συγγραφείς, σχεδόν πάντα οι εργαζόμενοι που απασχολούνται με αυτή την μορφή απασχόλησης είναι γυναίκες.

τηλεργασία αποτελεί μία κατηγορία αυτής της απασχόλησης), αποτελεί πανάκεια για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Για τις εργαζόμενες γυναίκες, σύμφωνα με τις Ντ. Βαίου, Μ. Στρατηγάκη & Ζ. Χρονάκη (1991) η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι σημαίνει ανασφάλεια, πολλές ώρες δουλειάς για μικρή αμοιβή, έλλειψη κοινωνικής ασφάλειας κ.α. Οι ίδιοι συγγραφείς τονίζουν ότι η υποτίμηση αυτής της μορφής απασχόλησης διαιωνίζει την παραδοσιακή αντίληψη ότι στην πραγματικότητα τις γυναίκες αυτές τις συντηρεί ο άνδρας. Ενώ από την άλλη, η υποτίμηση αυτή αποτελεί πηγή κοινωνικής υπεροχής για τους άνδρες, καθώς ενισχύει την παραδοσιακή ταύτιση των γυναικών με τη φροντίδα των παιδιών και του νοικοκυριού. Επιπλέον, οι εργαζόμενες στο σπίτι δύσκολα μπορούν να διαχωρίσουν τους όρους εργασίας της νοικοκυράς και της εργαζόμενης με αμοιβή. Παραβιάζεται και αλληλεμπλέκεται ο ιδιωτικός χώρος με το χώρο εργασίας. Στην προσπάθεια να συνδυαστούν οι δύο αυτοί κόσμοι, οι κατά φύλο ανισότητες εντείνονται, τοποθετώντας τις γυναίκες σε υποδεέστερες θέσεις σε κάθε τομή κοινωνικής τάξης και φύλου.

Έτσι, σύμφωνα με τους Ντ. Βαίου & Κ. Χατζημιχάλη (1997), οι εργαζόμενες γυναίκες στο σπίτι δεν μπορούν ν' αποκτήσουν ταυτότητα εργαζομένης, όχι μόνο στην ίδια τους τη συνείδηση, αλλά πολύ περισσότερο στη συνείδηση των άλλων εργαζομένων και των φορέων τους. Είναι αυτές που απομακρύνονται, μένουν έξω από το συνδικαλιστικό κίνημα και υποβάλλονται σε σκληρή καταπίεση (Δ. Στρατούλης, 1987).

Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι δεν καταγράφεται στις επίσημες στατιστικές, έχει σαν αποτέλεσμα να υποτιμάται περισσότερο η συνολική εργασία των γυναικών παρά των ανδρών (Ντ. Βαίου 1989). Έτσι, συνεχίζει η συγγραφέας, αναπαράγονται οι κατά φύλο ανισότητες όχι πλέον με τον αποκλεισμό των γυναικών αλλά με τους όρους με τους οποίους εργάζονται: η εργασία των γυναικών παραμένει πολύ χαμηλότερη από των ανδρών, καθώς η *γυναικεία* εργασία στο σπίτι αφορά θέσεις εργασίας χαμηλά αμειβόμενες και ανειδίκευτες.

Τέλος, η Jane Tate (1993) επισημαίνει ότι η συμφιλίωση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή είναι ένας από τους λόγους που οδηγούν τις γυναίκες να επιλέγουν τέτοιες δυσμενείς συνθήκες εργασίας. Θεωρεί δε, ότι η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι μειώνει τις ευκαιρίες των γυναικών για να αποκτήσουν κάποτε επίσημη θέση εργασίας. Το ίδιο υποστηρίζουν βέβαια και οι Ντ. Βαίου (1989 & 1991) και οι Μ. Στρατηγάκη & Ζ. Χρονάκη (1991).

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Συνοψίζοντας τα χαρακτηριστικά των έργων που εξετάσαμε μπορούμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα: Πρώτον, τη μικρή σχετική παραγωγή θεωρητικών ερευνών για το εξεταζόμενο θέμα. Αυτό όμως δικαιολογείται ίσως από το γεγονός, ότι άργησαν να θεσμοθετηθούν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα (1990).

Δεύτερον, όλοι οι συγγραφείς των εξεταζόμενων έργων αποδέχονται ότι η μεγάλη πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού που απασχολείται με μερική απασχόληση και με αμειβόμενη εργασία στο σπίτι είναι γένους θηλυκού. Τρίτον, η επέκταση της μερικής απασχόλησης, της απασχόλησης στο σπίτι αλλά και των ευέλικτων μορφών γενικότερα οδηγεί στην αύξηση της γυναικείας εργασίας. Υπό αυτή την έννοια, οι μορφές αυτές απασχόλησης μειώνουν τις διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα καθώς περιορίζουν τον αποκλεισμό της γυναίκας από την αγορά εργασίας.

Από την άλλη όμως, η κύρια προβληματική που αναδεικνύεται από τα δημοσιεύματα αφορά τους όρους με τους οποίους οι γυναίκες εισέρχονται σ' αυτήν την αγορά εργασίας. Τόσο η μερική απασχόληση και η εργασία στο σπίτι όσο και οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης γενικότερα αφορούν κυρίως θέσεις εργασίας χαμηλά αμειβόμενες, ασταθείς και πρόσκαιρες. Έτσι, η εργασία των γυναικών παραμένει πολύ χαμηλότερη από των ανδρών, και επιβεβαιώνεται για μια άλλη φορά ο συμπληρωματικός χαρακτήρας της γυναικείας εργασίας με αποτέλεσμα να ενδυναμώνονται οι διακρίσεις ανάμεσα στους εργαζόμενους άνδρες και στις εργαζόμενες γυναίκες. Διακρίσεις που αφορούν τις αμοιβές και την ποιότητα της εργασίας.

Τέλος, επισημάνθηκε από ορισμένους συγγραφείς ότι οι νέες μορφές απασχόλησης (ευέλικτες) οδηγούν σε νέες μορφές ανισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, καθώς προκαλούν μία καινούρια διαίρεση του εργατικού δυναμικού. Όχι πλέον ανάμεσα σε εργαζόμενους και σε άνεργους αλλά ανάμεσα σε προνομιακούς κεντρικούς εργαζόμενους (κατά πλειοψηφία άνδρες, πλήρως απασχολούμενους, με δυνατότητες εξέλιξης και με υψηλές αμοιβές) και σε περιφερειακούς (κατά πλειοψηφία γυναίκες, ευέλικτα απασχολούμενους, χωρίς δυνατότητες εξέλιξης και με χαμηλές αμοιβές).

II. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΜΠΕΙΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

1. Εισαγωγή

Εφόσον ολοκληρώθηκε η ταξινόμηση και η ανάλυση των θεωρητικών ερευνών, ακολουθεί στο κεφάλαιο αυτό η ταξινόμηση και η ανάλυση των εμπειρικών ερευνών που εντοπίστηκαν. Οι έρευνες αυτές ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες με βασικό κριτήριο το είδος των στοιχείων που στηρίζεται η ανάλυση τους.

Έτσι, στην **πρώτη** κατηγορία περιλαμβάνονται οι έρευνες εκείνες που αποτυπώνουν ποσοτικά την εξέλιξη των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην Ελλάδα σε σχέση με τα δύο φύλα. Στηρίζουν την ανάλυση τους στην επεξεργασία δευτερογενών στοιχείων, που προέρχονται από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (έρευνες εργατικού δυναμικού) ή από άλλους διεθνείς οργανισμούς (Eurostat–labor force survey). Οι μορφές ευέλικτης απασχόλησης που οι παραπάνω έρευνες προσπαθούν ν' αποτυπώσουν είναι η μερική απασχόληση, η προσωρινή απασχόληση και η εργασία στο σπίτι.

Στη **δεύτερη** κατηγορία ανήκουν οι εμπειρικές έρευνες που στηρίζονται στην επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων, που συνέλεξαν από την ελληνική πραγματικότητα. Η ανάλυση αυτών των ερευνών επικεντρώνεται στο να διερευνήσουν αν η εφαρμογή και η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην Ελλάδα, οδηγεί σε διαφορετική μεταχείριση των δύο φύλων στην αγορά εργασίας ή αν τελικά προωθεί την ισότιμη μεταχείριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες στον εργασιακό χώρο. Οι παραπάνω έρευνες διενεργήθηκαν στο χώρο του εμπορίου, της τράπεζας και της κλωστοϋφαντουργίας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει ν' αναφερθεί ότι επιχειρείται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο μία ενδεικτική καταγραφή της διεθνούς πραγματικότητας, όσον αφορά το εξεταζόμενο θέμα, μέσα από την ανάλυση τριών διεθνών (στη Γερμανία, στη Σουηδία και στο Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας) ποιοτικών εμπειρικών ερευνών. Μ' αυτόν τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα συγκριτικής ανάλυσης της κατάστασης που επικρατεί στην ελληνική πραγματικότητα με την αντίστοιχη διεθνή για το εξεταζόμενο, πάντα, θέμα.

2. Ποσοτική αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Από το σύνολο των εμπειρικών ερευνών που εξετάστηκαν και που επιχειρούν ν' αποτυπώσουν τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης, σε σχέση με τα δύο φύλα είναι

χαρακτηριστικό ότι όλες οι έρευνες¹¹ διαπιστώνουν την υπεραντιπροσώπηση των γυναικών σ' αυτές τις μορφές απασχόλησης.

Μερική Απασχόληση

Πιο συγκεκριμένα και σύμφωνα με τον Γ. Κρητικίδη (1999 & 2000) η μεγέθυνση της γυναικείας απασχόλησης αφορά σε θέσεις μερικής απασχόλησης σε ποσοστό άνω του 80 %, σε αντίθεση με την αύξηση της απασχόλησης των ανδρών όπου το 70 % αφορά θέσεις με πλήρες ωράριο. Επιπλέον, και σύμφωνα με τα ίδια δημοσιεύματα η αύξηση της μερικής απασχόλησης οφείλεται κατά τα 2/3 στις γυναίκες.

Πέρα όμως από τις διαφορές που παρουσιάζουν τα ποσοστά συμμετοχής των δύο φύλων στη μερική απασχόληση, διαφορές εντοπίζονται, ανάμεσα σε άνδρες και σε γυναίκες, στην κατανομή των ανδρών και γυναικών στη μερική απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Αναλυτικότερα, η πλειοψηφία των μερικώς απασχολούμενων ανδρών συγκεντρώνεται στον κλάδο της γεωργία και των κατασκευών ενώ η αντίστοιχη των γυναικών εντοπίζεται στους κλάδους της γεωργίας, εμπορίου και της εκπαίδευσης (Δ. Καραντινός –Μ. Κετσετζοπούλου - Α. Μουρίκη, 1997 & Η. Symeonidou, 1997). Από τα παραπάνω είναι φανερό, ότι η μερική απασχόληση ενισχύει τις τάσεις επαγγελματικού διαχωρισμού, που προϋπάρχουν στην αγορά εργασίας, ανάμεσα στα δύο φύλα με την έννοια ότι συγκεντρώνεται σε επαγγέλματα ή κλάδους που εμφανίζουν υπερεκπροσώπηση από κάποιο από τα δύο φύλα (Δ. Καραντινός –Μ. Κετσετζοπούλου - Α. Μουρίκη, 1997).

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει ν' αναφερθεί ότι σύμφωνα με το D. Karantino (1998) διαφέρουν και οι αιτίες που οδηγούν άνδρες και γυναίκες στη μερική απασχόληση. Για τους άνδρες η μερική απασχόληση αποτελεί δεύτερη επιλογή ή λύση ανάγκης σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι στις γυναίκες. Τέλος, η Χ. Συμεωνίδου (1994) επισημαίνει ότι ένα ακόμη ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα είναι ότι δεν διαφοροποιείται ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση των γυναικών. Η επιλογή της μερικής απασχόλησης, σύμφωνα με τη συγγραφέα δεν φαίνεται να εξαρτάται από την οικογενειακή κατάσταση των γυναικών, εφόσον δεν υπάρχουν και ενδείξεις για συσχέτιση των δύο μεταβλητών

¹¹ Βλ. Σχετική βιβλιογραφία, σελ. 40.

Προσωρινή Απασχόληση

Σύμφωνα με τον Γ. Κρητικίδη (1999) και τον D. Karantino (1998) παρόλο που ο μεγαλύτερος αριθμός των προσωρινά απασχολούμενων είναι γένους αρσενικού, η συμμετοχή των γυναικών στην προσωρινή απασχόληση είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη στη συνολική απασχόληση. Επιπλέον οι Δ. Καραντινός, Μ. Κετσετζοπούλου & Α. Μουρίκη (1997) επισημαίνουν, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού του 1995, ότι οι άνδρες προσωρινά απασχολούμενοι εργάζονται κυρίως στους κλάδους των κατασκευών και των μεταποιητικών βιομηχανιών ενώ η γυναικεία προσωρινή απασχόληση εμφανίζεται περισσότερο ισόρροπη ανάμεσα σε διαφορετικούς κλάδους. Η συμμετοχή των προσωρινά απασχολούμενων γυναικών , συνεχίζουν οι συγγραφείς, σε οποιοδήποτε κλάδο είναι υψηλότερη από τη συμμετοχή τους στη συνολική απασχόληση του κλάδου.

Συμπερασματικά λοιπόν, η προσωρινή απασχόληση - σε αντίθεση με τη μερική - δεν εμφανίζεται να ενισχύει τις τάσεις επαγγελματικού διαχωρισμού ανάμεσα στα δύο φύλα που προϋπάρχουν στην αγορά εργασίας, με την έννοια ότι δεν συγκεντρώνεται σε επαγγέλματα ή κλάδους που εμφανίζουν υπερεκπροσώπηση από κάποιο από τα δύο φύλα. Ο D. Karantinos (1998) υποστηρίζει ότι η προσωρινή απασχόληση έχει όλα τα χαρακτηριστικά μίας δευτερεύουσας αγοράς εργασίας (χαμηλές αμοιβές, ανασφάλεια, φτωχές εργασιακές συνθήκες). Και κάτι τέτοιο θίγει περισσότερο τους άνδρες καθώς όπως προαναφέρθηκε η πλειοψηφία των προσωρινά απασχολούμενων είναι άνδρες.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι Δ. Καραντινός, Μ. Κετσετζοπούλου & Α. Μουρίκη (1997) επιχείρησαν, στηριζόμενοι σε στατιστικά στοιχεία, να διερευνήσουν και άλλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης (εργασία στο σπίτι, εργασία με βάρδιες). Επειδή όμως δεν παρουσιάζουν στοιχεία που να αφορούν τη σχέση των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, δεν έχουν περιληφθεί αυτές οι μορφές ευέλικτης απασχόλησης στην παρούσα μελέτη επισκόπησης.

3. Ποιοτική αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Δύο στον αριθμό είναι οι έρευνες, που στηρίζονται στην επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων από την ελληνική πραγματικότητα και διερευνούν τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τις συνέπειες τους αναφορικά με τη μεταβλητή φύλο.

Η πρώτη, σύμφωνα με τον Θ. Πελαγίδη (1995) διεξήχθη από τον ίδιο στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης το έτος 1991 σε 43 επιχειρήσεις κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας πεδίου ήταν να διερευνήσει τι είδους ευέλικτη μορφή απασχόλησης αυτές οι επιχειρήσεις εισάγουν, με τι χαρακτηριστικά και υπό ποιους όρους και συνθήκες. Η συλλογή των πρωτογενών στοιχείων πραγματοποιήθηκε με την αποστολή ερωτηματολογίου στις επιχειρήσεις. Στην παρούσα μελέτη προεπισκόπησης παρατίθενται τα βασικά αποτελέσματα της έρευνας όσον αφορά την εργασία με το κομμάτι (φασόν), ως κατηγορία ευέλικτης απασχόλησης και τις συνέπειες της σε σχέση με τη μεταβλητή φύλο. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων με αυτή την μορφή απασχόλησης είναι γένους θηλυκού (75 %). Στη συγκεκριμένη έρευνα διαπιστώθηκαν μόνο έμμεσες διακρίσεις εις βάρος των γυναικών ενώ δεν διερευνήθηκε αν υπάρχει διαφορετική μεταχείριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες που απασχολούνται ως φασονιστές/στρίες. Έμμεσες διακρίσεις διαπιστώθηκαν με την έννοια ότι τα μειονεκτήματα της εργασίας με το κομμάτι, πλήττουν τις γυναίκες εργαζόμενες περισσότερο από τους άνδρες, καθώς αυτές συνιστούν την πλειοψηφία των απασχολούμενων μ' αυτή τη μορφή εργασίας. Τέτοια μειονεκτήματα είναι ότι η εργασία με το κομμάτι αφορά θέσεις εργασίας χαμηλά αμειβόμενες, σχεδόν ανειδίκευτες και τέλος το γεγονός ότι οι φασονιστές/στρίες δεν ενσωματώνονται ποτέ στο εργοστάσιο, δηλαδή στην κύρια παραγωγική διαδικασία.

Η δεύτερη έρευνα, σύμφωνα με Ν. Kyriazi (1998, 1999), διεξήχθη από την ίδια στο χώρο του εμπορίου το 1997. Η συλλογή των πρωτογενών στοιχείων επιτεύχθηκε με τη διανομή ερωτηματολογίου και τη διενέργεια συνεντεύξεων σε βάθος, σε εργαζόμενους, εργοδότες και συνδικαλιστές 6 μεγάλων επιχειρήσεων (πολυκαταστήματα και supermarkets) στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Το δείγμα που συμμετείχε στην έρευνα έπρεπε να τηρεί δύο (2) βασικές προϋποθέσεις: να εργάζεται με ευέλικτες μορφές απασχόλησης και να έχει οικογενειακές υποχρεώσεις. Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνήσει μεταξύ άλλων αν αποτελούν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης επιλογή των εργαζομένων ή απλά αναγκαιότητα και αν οι μορφές αυτές απασχόλησης ενδυναμώνουν τις ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων στην αγορά εργασίας ή προωθούν την ισότιμη μεταχείριση ανάμεσα σε άνδρες και σε γυναίκες. Τα αποτελέσματα της ανωτέρω έρευνας με βάση τις προαναφερθείσες μεταβλητές, παρουσιάζονται συνοπτικά ως εξής:

Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις των μερικώς απασχολούμενων, οι γυναίκες δήλωσαν ότι είχαν επιλέξει τη συγκεκριμένη δουλειά αναγκαστικά επειδή δεν μπορούσαν να βρουν απασχόληση σταθερή και πλήρης. Για τους άνδρες με οικογενειακές υποχρεώσεις τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά, καθώς η μερική τους

απασχόληση στα καταστήματα ήταν η δεύτερη δουλειά τους και ένιωθαν ευγνωμοσύνη για το επιπλέον εισόδημα που τους εξασφάλιζε η εργασία αυτή, γι' αυτό και είχαν μία αίσθηση υποχρέωσης απέναντι σε αυτούς που τους προσέλαβαν.

Επιπλέον δεν διαπιστώθηκε ότι υπάρχει διαφορετική μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών με μερική απασχόληση. Διαφορετική μεταχείριση υπάρχει ανάμεσα σε εργαζόμενους με μερική απασχόληση και σ' αυτούς με πλήρη απασχόληση¹². Από την άλλη και ενώ η μερική απασχόληση προάγει τις ίσες ευκαιρίες ανάμεσα στα δύο φύλα καθώς έχει αυξηθεί ο αριθμός τω γυναικών στη μισθωτή εργασία, οι χαμηλές αμοιβές σε συνδυασμό με τις λίγες ώρες και τις ελάχιστες ευκαιρίες για εξέλιξη σημαίνουν ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να παραμένουν οικονομικά εξαρτημένες στους συζύγους τους. Η έρευνα δείχνει, τουλάχιστον για τις επιχειρήσεις που εξετάστηκαν ότι η ευελιξία δεν προάγει την ισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, παρά μόνο υπό μία γενικότερη έννοια ότι αυξάνει την είσοδο των γυναικών στη μισθωτή εργασία.

Παρόλο που ένα μειωμένο εργασιακό ωράριο είναι πρόκληση για τις εργαζόμενες μητέρες, η έρευνα έδειξε ότι το ωράριο αυτό θα πρέπει να είναι ταυτόχρονα σταθερό και πρωινό για να τις διευκολύνει ουσιαστικά. Αυτό σημαίνει ότι οι οικογενειακές δομές παραμένουν αμετάβλητες και ότι οι γυναίκες είναι αυτές που θα πρέπει να συνδυάζουν τις απαιτήσεις της εργασίας τους με τις παραδοσιακές οικογενειακές τους υποχρεώσεις. Μ' αυτή την έννοια, συνεχίζει η N. Kyriazi (1998 & 1999), δεν μπορούμε να αναμένουμε ότι η ευελιξία επηρεάζει τις σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο μιας οικογένειας αλλά ότι ενισχύει (όπως άλλωστε έδειξε και η έρευνα) το οικογενειακό εισόδημα.

Συμπερασματικά η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε, τουλάχιστον για τις επιχειρήσεις που εξετάστηκαν, ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης (στην παρούσα έρευνα η μερική) δεν προάγουν την ισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, παρά μόνο υπό μία γενικότερη έννοια ότι αυξάνουν την είσοδο των γυναικών στη μισθωτή εργασία.

¹² Οι πρώτοι βρίσκονται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν χαμηλά προσόντα, ενώ έχουν λιγότερες πιθανότητες από τους δεύτερους να συμμετέχουν σε κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης. Οι μερικώς απασχολούμενοι αλλάζουν συχνά το ωράριο εργασίας τους (μετά από αίτημα του εργοδότη) με μία προειδοποίηση την ίδια ημέρα ή στην καλύτερη των περιπτώσεων την προηγούμενη. Συχνά εργάζονται παραπάνω ώρες από τις κανονισμένες χωρίς να της πληρώνονται επιπλέον, καθώς τους δίνονται άδειες. Επιπλέον, εξαιτίας της δομής της εργασίας, οι ευκαιρίες για προαγωγή στο χώρο του εμπορίου, είναι εξαιρετικά περιορισμένες για όλους τους εργαζόμενους αλλά ακόμη περισσότερο για τους μερικά απασχολούμενους, καθώς αυτοί καταλαμβάνουν μη αξιόλογες δουλειές (αποθηκάριοι, φόρτωμα ξεφόρτωμα προϊόντων κ.α.). Είναι φανερό ότι οι εργοδότες δεν είναι πρόθυμοι να επενδύσουν σε άτομα που θα παραμείνουν στην επιχείρηση για μικρό χρονικό διάστημα, δεδομένου ότι οι περισσότεροι μερικώς απασχολούμενοι έχουν προσληφθεί με συμβάσεις περιορισμένης χρονικής διάρκειας.

4. Ποιοτική διεθνής αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Στο σημείο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ενδεικτική αναφορά σε τρεις διεθνείς έρευνες που διεξήχθησαν στην Γερμανία, στη Σουηδία και στο Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και οι οποίες παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά¹³ με την προαναφερθείσα έρευνα (έρευνα που διεξήχθη από την καθηγήτρια Ν. Κυριαζή). Έτσι δίνεται η δυνατότητα συγκριτικής ανάλυσης της κατάστασης που επικρατεί στην ελληνική πραγματικότητα με την αντίστοιχη διεθνή για το εξεταζόμενο, πάντα, θέμα.

Αναλυτικότερα, η επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων που συλλέχθηκαν στην Γερμανία από τους Ingrid Kurz-Scherf & Alexandra Scheele (1998) έδειξε ότι για λιγότερους από τους μισούς που συμμετείχαν στην έρευνα, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης αποτελούσαν πραγματική επιλογή. Οι περισσότεροι (κυρίως γυναίκες) είχαν επιλέξει αυτή τη μορφή απασχόλησης για οικονομικούς λόγους προκειμένου να εξασφαλίσουν δηλαδή επιπλέον εισόδημα και όχι γιατί τους διευκολύνουν να εναρμονίσουν την οικογενειακή με την επαγγελματική τους ζωή.

Επιπλέον η έρευνα έδειξε ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης από τη μια προωθούν την ισότητα των δύο φύλων καθώς αυξάνουν την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας ενώ από την άλλη ενδυναμώνουν τις διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Και αυτό καθώς οι γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες είναι αυτές που θα πρέπει να συνδυάζουν την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή και για αυτό να επιλέγουν αναγκαστικά να απασχολούνται με ευέλικτο εργασιακό καθεστώς και να υφίστανται τις επιπτώσεις που αυτό φέρει (λιγότερο εισόδημα, μικρότερη κοινωνική ασφάλιση κ.ά.).

Επιπρόσθετα, η ανάλυση των στοιχείων που συλλέχθηκαν στη Σουηδία από την καθηγήτρια Lena Gonas σε συνεργασία με την Katalin Bellaagh (1998) έδειξε ότι για την πλειοψηφία των ερωτώμενων, το ευέλικτο εργασιακό καθεστώς με το οποίο απασχολούνταν δεν ήταν δική τους επιλογή. Στο χώρο του εμπορίου όπου διεξήχθη η έρευνα η μορφή ευελιξίας που επικρατεί είναι η μερική απασχόληση και αφορά κυρίως τις γυναίκες.

¹³ Καταρχήν όλες οι έρευνες διεξήχθησαν στο χώρο του εμπορίου. Κατά δεύτερον η συλλογή των πρωτογενών στοιχείων επιτεύχθηκε με τη διανομή ερωτηματολογίου και τη διενέργεια συνεντεύξεων σε βάθος. Κατά τρίτον το δείγμα που συμμετείχε και στις 4 έρευνες (3 στον διεθνή χώρο και 1 στον Ελλαδικό), είχε τα ίδια χαρακτηριστικά (εργαζόταν με ευέλικτες μορφές απασχόλησης και είχε οικογενειακές υποχρεώσεις). Τέλος όλες οι έρευνες διερευνούσαν τις ίδιες μεταβλητές - και πιο συγκεκριμένα - αν αποτελούν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης επιλογή των εργαζομένων ή απλά αναγκαιότητα και αν οι μορφές αυτές απασχόλησης ενδυναμώνουν τις ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων στην αγορά εργασίας ή προωθούν την ισότιμη μεταχείριση ανάμεσα σε άνδρες και σε γυναίκες.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης – και πιο συγκεκριμένα η μερική – συνεπάγονται άμεσα διαφορετική μεταχείριση ανάμεσα σε εργαζόμενους με μερική απασχόληση και σ' αυτούς με πλήρη απασχόληση και έμμεσα ανάμεσα σε άνδρες και σε γυναίκες εργαζόμενους. Πιο συγκεκριμένα, οι μερικώς απασχολούμενοι (στην πλειοψηφία γυναίκες) έχουν λιγότερες ευκαιρίες για προαγωγή αλλά και για συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης σε σχέση με τους πλήρως απασχολούμενους. Επιπλέον, η εργασία το Σαββατοκύριακο & το βράδυ είναι μάλλον υποχρεωτική για τους μερικώς απασχολούμενους ενώ προαιρετική για τους εργαζόμενους με πλήρη απασχόληση.

Και αυτή η έρευνα έδειξε ότι οι γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες είναι αυτές που θα πρέπει να βρίσκουν τρόπους να συνδυάζουν την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή. Βέβαια είναι χαρακτηριστικό, ότι οι εργοδότες σε μακροχρόνιους σχεδιασμούς για το μέλλον της επιχείρησης δεν θεωρούν ότι μπορούν να υπολογίζουν στις μητέρες – εργαζόμενες ως τμήμα του εργατικού δυναμικού.

Τέλος η συλλογή και η επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων που συλλέχθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας, από τους Diane Perrons & Jennifer Hurstifield έδειξε ότι μόνο για τους μίσους από το σύνολο των εργαζομένων που συμμετείχε στην έρευνα, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης αποτελούν επιλογή. Οι συνεντεύξεις έδειξαν, ότι οι εργαζόμενοι επιλέγουν αυτές τις μορφές απασχόλησης προκειμένου να εναρμονίζουν την επαγγελματική με την οικογενειακή ζωή χωρίς ταυτόχρονα να επιβαρύνονται οικονομικά (για παράδειγμα ν' αναθέτουν την φροντίδα των παιδιών σε παιδικούς σταθμούς, κάτι που θα κόστιζε αρκετά).

Η ανάλυση των στοιχείων που προέκυψαν τόσο από τα ερωτηματολόγια όσο και από τις συνεντεύξεις έδειξε ότι η ευέλικτη απασχόληση προάγει την ισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, υπό μία γενικότερη έννοια ότι αυξάνει την είσοδο των γυναικών στη μισθωτή εργασία. Μπορεί από τη μια να μην διαπιστώθηκε έκδηλος διαχωρισμός στην αγορά εργασίας με βάση το φύλο εξαιτίας μάλλον του μεγάλου αριθμού εργαζόμενων γυναικών στον χώρο του εμπορίου, από την άλλη όμως διαπιστώθηκε χαμηλή αντιπροσώπευση γυναικών σε υψηλά ιστάμενες θέσεις. Με άλλα λόγια ο οριζόντιος διαχωρισμός με βάση το φύλο ισχύει στις συγκεκριμένες τουλάχιστον επιχειρήσεις που εξετάστηκαν.

Επομένως, η έρευνα έδειξε ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης δεν συμβαδίζουν με τις ίσες ευκαιρίες ανάμεσα στα δύο φύλα, στην αγορά εργασίας, παρά μόνο υπό μία γενικότερη έννοια ότι αυξάνουν την είσοδο των γυναικών στη μισθωτή εργασία.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την ανάλυση των εμπειρικών ερευνών που ασχολούνται με τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τις συνέπειες τους στη σχέση των δύο φύλων στην αγορά εργασίας προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: καταρχήν οι έρευνες που επιχειρούν ν' αποτυπώσουν ποσοτικά τις μορφές αυτές απασχόλησης σε σχέση με τη μεταβλητή φύλο, στηρίζονται σε δευτερογενή ανάλυση στατιστικών στοιχείων της ΕΣΥΕ (Έρευνες εργατικού δυναμικού) και Διεθνών Οργανισμών (Eurostat/labor force survey). Διαπιστώνουν ότι οι γυναίκες υπεραντιπροσωπεύονται σε αυτές τις μορφές απασχόλησης σε σχέση με τη συνολική απασχόληση. Επιπλέον, παρουσιάζουν στοιχεία μόνο για τη μερική και τη προσωρινή απασχόληση καθώς η εργασία στο σπίτι, στο σύνολο της, δεν μπορεί ν' αποτυπωθεί στις επίσημες στατιστικές.

Αναφορικά με την μερική απασχόληση διαπιστώνεται ότι αυτή η μορφή απασχόλησης (α) ενισχύει τις τάσεις επαγγελματικού διαχωρισμού, που προϋπάρχουν στην αγορά εργασίας, ανάμεσα στα δύο φύλα με την έννοια ότι συγκεντρώνεται σε επαγγέλματα ή κλάδους που εμφανίζουν υπερεκπροσώπηση από κάποιο από τα δύο φύλα και (β) έχει συμβάλει κατά το μεγαλύτερο μέρος στην αύξηση της γυναικείας απασχόλησης.

Όσον αφορά τη προσωρινή απασχόληση, τα πράγματα διαφοροποιούνται: καταρχήν, η πλειοψηφία των εργαζομένων είναι άνδρες και όχι γυναίκες (όπως συμβαίνει στη μερική) γεγονός που έχει σαν αποτέλεσμα τα χαρακτηριστικά αυτής της απασχόλησης (χαμηλές αμοιβές, ανασφάλεια, φτωχές εργασιακές συνθήκες) να θίγουν περισσότερο τους άνδρες απ' ότι τις γυναίκες. Παρόλα αυτά, η συμμετοχή των γυναικών σ' αυτή την απασχόληση είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη στη συνολική απασχόληση. Τέλος, δεν διαπιστώθηκε η προσωρινή απασχόληση να ενισχύει τις τάσεις επαγγελματικού διαχωρισμού ανάμεσα στα δύο φύλα με την έννοια ότι συγκεντρώνεται σε επαγγέλματα ή κλάδους που εμφανίζουν υπερεκπροσώπηση από κάποιο από τα δύο φύλα.

Οι εμπειρικές έρευνες που επιχειρούν ν' αποτυπώσουν ποιοτικά τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τις συνέπειες τους στη σχέση των δύο φύλων στον ελληνικό εργασιακό χώρο, στηρίζονται στην επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων.

Το γεγονός ότι για την ελληνική πραγματικότητα μόνο δύο έρευνες πεδίου εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν στην παρούσα μελέτη προεπισκόπησης δηλώνει, ότι η έρευνα γύρω από το εξεταζόμενο θέμα είναι γενικά περιορισμένη, πράγμα που σημαίνει ότι περιορισμένη είναι και η συστηματική γνώση των ποικίλων όψεων του φαινομένου.

Επιπρόσθετα, οι υπάρχουσες έρευνες φέρνουν στην επιφάνεια τις έμμεσες διακρίσεις που υφίστανται οι γυναίκες στην αγορά εργασίας με την επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. Έμμεσες διακρίσεις διαπιστώθηκαν με την έννοια ότι τα μειονεκτήματα των μορφών αυτών απασχόλησης, πλήττουν τις γυναίκες εργαζόμενες περισσότερο από τους άνδρες, καθώς αυτές συνιστούν την πλειοψηφία των απασχολούμενων μ' αυτή τη μορφή εργασίας. Τέτοια μειονεκτήματα είναι οι χαμηλές αμοιβές, η ανασφάλεια, οι ελάχιστες ευκαιρίες για εξέλιξη, τα μη σταθερά ωράρια εργασίας.

Από την ποιοτική επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων που προκύπτουν από την ελληνική και διεθνή (Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο & Σουηδία) πραγματικότητα οδηγούμαστε στα ακόλουθα συμπεράσματα: Καταρχήν διαπιστώθηκε ότι σε όλες τις εξεταζόμενες χώρες (Ελλάδα, Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο & Σουηδία) η μερική απασχόληση αποτελεί μία μορφή απασχόλησης που αφορά κυρίως τις γυναίκες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην Ελλάδα σε αντίθεση με τις υπόλοιπες εξεταζόμενες χώρες πολύ μικρό ποσοστό μερικώς απασχολούμενων είναι ικανοποιημένο με το ευέλικτο εργασιακό καθεστώς και η μεγάλη πλειοψηφία θα προτιμούσε την πλήρη απασχόληση. Κάτι τέτοιο βέβαια αναδεικνύει τον προσωρινό χαρακτήρα της μερικής απασχόλησης στην Ελλάδα.

Επιπλέον διαπιστώθηκε από τη μια ότι αυξήθηκε η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας με την επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, από την άλλη όμως ελάχιστες αλλαγές έχουν γίνει στις οικογενειακές δομές καθώς οι γυναίκες είναι αυτές που θα πρέπει να συνδυάζουν τις απαιτήσεις της εργασίας τους με τις παραδοσιακές οικογενειακές τους υποχρεώσεις.

Στη Σουηδία και κυρίως στο Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης δίνουν την δυνατότητα στους εργαζομένους να εναρμονίζουν την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή. Αντίθετα στην Ελλάδα τα ευέλικτα ωράρια δεν διευκολύνουν ιδιαίτερα τις μητέρες εργαζόμενες και σε συνδυασμό με τις χαμηλές αμοιβές την έλλειψη ευκαιριών για επαγγελματική εξέλιξη, την έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης που η ευελιξία συνεπάγεται δεν μπορούμε να αναμένουμε ότι η ευελιξία επηρεάζει τις σχέσεις των δύο φύλων στο πλαίσιο μιας οικογένειας αλλά ότι ενισχύει (όπως άλλωστε έδειξε και η έρευνα) το οικογενειακό εισόδημα.

Τέλος η επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων που συλλέχθηκαν τόσο από την Ελλάδα όσο και από τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές Χώρες (Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο & Σουηδία) έδειξε, τουλάχιστον για τις επιχειρήσεις που εξετάστηκαν, ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης (στις παρούσες έρευνες η μερική απασχόληση) δεν

προάγουν την ισότητα των δύο φύλων στην αγορά εργασίας, παρά μόνο υπό μία γενικότερη έννοια ότι αυξάνουν την είσοδο των γυναικών στη μισθωτή εργασία.

III. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Εντοπισμός και διατύπωση κενών/δυσκολιών/ελλείψεων

Κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας μελέτης επισκόπησης εντοπίστηκαν ορισμένες δυσκολίες, που στο σημείο αυτό θα πρέπει να διατυπωθούν: Καταρχήν, ένα βασικό πρόβλημα που παρουσιάστηκε κατά τη διάρκεια συλλογής της βιβλιογραφίας / αρθρογραφίας ήταν η έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού μεταξύ των φορέων (βιβλιοθήκες, ερευνητικά κέντρα) που ασχολούνται άμεσα ή έμμεσα με το θέμα της παρούσας μελέτης προεπισκόπησης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να καθυστερήσει αρχικά συλλογή του υλικού και κατ' επέκταση η ολοκλήρωση της μελέτης.

Επιπρόσθετα, και αφού ολοκληρώθηκε η συλλογή του υλικού διαπιστώθηκε ο πολύ μικρός αριθμός τόσο θεωρητικών (βιβλίων και άρθρων) όσο και εμπειρικών έργων, που θίγουν το ζήτημα της εφαρμογής των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στην Ελλάδα – όχι όμως γενικά αλλά σε σχέση με τις συνέπειες που επιφέρει στη σχέση των δύο φύλων στον εργασιακό χώρο¹⁴. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το θέμα της παρούσας μελέτης βρίσκεται ακόμα, στην Ελλάδα, σε εμβρυακή κατάσταση.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι διαπιστώθηκε ότι η επιτόπια έρευνα στην Ελλάδα, σε σχέση με την εφαρμογή των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και τη μεταβλητή φύλο, είναι πολύ περιορισμένη, γεγονός που δημιουργεί ορισμένα προβλήματα. Ένα από αυτά είναι ότι χωρίς έρευνες που να στηρίζονται στην επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων, δεν μπορεί να διαπιστώσει κανείς αν στην πράξη υπάρχει διαφορετική μεταχείριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες που εργάζονται μ' αυτές τις μορφές απασχόλησης.

2. Προτάσεις

Ο εντοπισμός των προαναφερθέντων δυσκολιών/κενών/ελλείψεων μας οδηγεί στη διατύπωση ορισμένων προτάσεων, προκειμένου ν' αποφευχθούν μελλοντικά λάθη: καταρχήν, κρίνεται απαραίτητη η συνεργασία επιστημόνων διαφορετικών ειδικοτήτων του κλάδου των Κοινωνικών Επιστημών, προκειμένου να επιτευχθεί μία ολοκληρωμένη και σφαιρική προσέγγιση του φαινομένου που

¹⁴ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπ' όψιν μας το εξής: οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης θεσμοθετήθηκαν επίσημα στην Ελλάδα μόλις το 1990 (με το νόμο 1892) και ίσως αυτό δικαιολογεί την μικρή παραγωγή δημοσιευμάτων για το εξεταζόμενο θέμα.

επιχειρήσαμε να μελετήσουμε. Αυτή η ανάγκη διεπιστημονικής θεώρησης της εφαρμογής των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και των συνεπειών της στη σχέση των δύο φύλων, είναι απαραίτητη καθώς πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν όλες οι πτυχές του φαινομένου (κοινωνιολογικές, οικονομικές, νομικές, ανθρωπολογικές και δημογραφικές) για την ανάλυση του.

Επιπλέον, απαραίτητη είναι η διεξαγωγή μίας έρευνας (μακροχρόνιας αν κριθεί απαραίτητο) που θα συνδυάζει το ποσοτικό με το ποιοτικό στοιχείο [διανομή ερωτηματολογίων και διεξαγωγή ανοιχτών συνεντεύξεων (εις βάθος)] και θα έχει ως κύριο στόχο την γενίκευση των συμπερασμάτων της στο γενικότερο πληθυσμό. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο θα πρέπει το δείγμα να είναι (α) αντιπροσωπευτικό του γενικότερου πληθυσμού και (β) τυχαίο στους ερευνητές προκειμένου να εξασφαλισθεί η εγκυρότητα των αποτελεσμάτων.

Η προτεινόμενη έρευνα θα έχει ως κύριο στόχο να δώσει απαντήσεις σε μία σειρά ρωτήματα που η ίδια θα θέτει:

1. Οδηγούν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης σε ενδυνάμωση των διακρίσεων ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες εργαζόμενους; (Διακρίσεις στην αμοιβή, την ποιότητα της εργασίας, τις δυνατότητες εξέλιξης κ.α.)
2. Διευκολύνουν ή εμποδίζουν οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης τον συνδυασμό των οικογενειακών / προσωπικών υποχρεώσεων με τις αντίστοιχες επαγγελματικές;
3. Αφορούν αυτές οι μορφές απασχόλησης θέσεις εργασίας με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (γυναικεία ή ανδρικά);
4. Θα οδηγήσει η επέκταση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας στην υποκατάσταση της πλήρους σταθερής απασχόλησης από την ευέλικτη απασχόληση;

Για να πραγματοποιηθεί μία τέτοια εμπειρική έρευνα, το δείγμα θα πρέπει να περιλαμβάνει κυρίως εργαζόμενους με ευέλικτα ωράρια εργασίας και όχι σταθερά, αλλά και εργαζόμενους με οικογενειακές υποχρεώσεις (έγγαμους), τόσο άνδρες όσο και γυναίκες ώστε να μπορεί να επιτευχθεί σύγκριση με βάση τη μεταβλητή φύλο.

Τέλος, συνεντεύξεις εις βάθος θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν και σε εργαζόμενους που δεν απασχολούνται με ευέλικτες μορφές απασχόλησης, προκειμένου να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ των τελευταίων και των εργαζομένων που απασχολούνται με ευέλικτο εργασιακό καθεστώς για να διαπιστωθεί αν τελικά υπάρχει διαφορετική μεταχείριση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες ή ανάμεσα σε εργαζόμενους με διαφορετικό εργασιακό καθεστώς (ευέλικτο και μη ευέλικτο).

3. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η παρούσα μελέτη προεπισκόπησης είχε ως βασικό σκοπό να διερευνήσει, σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία/αρθρογραφία για την Ελλάδα, αν η εφαρμογή και η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης οδηγεί στη μείωση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας και στη προώθηση της ισότητας ευκαιριών και για τα δύο φύλα, αν δημιουργεί νέες μορφές ανισότητας με βάση τη μεταβλητή φύλο ή αν οδηγεί σε ενδυνάμωση των διακρίσεων ανάμεσα στους εργαζόμενους άνδρες και στις εργαζόμενες γυναίκες. Διακρίσεις που αφορούν πιο συγκεκριμένα την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, τις αμοιβές, την επαγγελματική εξέλιξη και την ποιότητα της εργασίας.

Το μεγαλύτερο τμήμα του υλικού που αναζητήθηκε και τελικά παρουσιάστηκε έχει χαρακτήρα κυρίως επιστημονικό, ενώ ένα άλλο τμήμα της βιβλιογραφίας φαίνεται να λειτουργεί ως πηγή πληροφόρησης της κοινής γνώμης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η παρούσα μελέτη δεν έχει εξαντλητικό χαρακτήρα αλλά ωστόσο αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια συστηματικής καταγραφής, ταξινόμησης και αξιολόγησης του υλικού που μπορέσαμε να συλλέξουμε.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει ν' αναφερθεί ότι τα δημοσιεύματα που παρουσιάστηκαν καλύπτουν κυρίως την χρονική περίοδο 1988 έως και σήμερα, καθώς το 1990 είναι που θεσμοθετήθηκαν επίσημα οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα.

Η ανάλυση τόσο της θεωρητικής όσο και της εμπειρικής βιβλιογραφίας/αρθρογραφίας έδειξε ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης τείνουν να ενισχύσουν και ν' αναπαράγουν τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας, παρά να τον ανατρέψουν. Και αυτό γιατί πέρα από ορισμένα αρνητικά χαρακτηριστικά που είναι κοινά για τους εργαζόμενους μ' αυτές τις μορφές απασχόλησης, υπάρχουν ορισμένα επιπλέον στοιχεία που αφορούν ειδικά τις γυναίκες εργαζόμενες. Αναλυτικότερα, η παρουσίαση των δημοσιευμάτων έδειξε ότι με την επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης επιβεβαιώνεται ο συμπληρωματικός χαρακτήρας της γυναικείας εργασίας¹⁵, η ευκαιριακή συμμετοχή της γυναίκας στην παραγωγή, ενώ ενισχύεται η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε ανδρικά και σε γυναικεία επαγγέλματα με την ευρεία συμμετοχή των γυναικών στις ευέλικτες μορφές απασχόλησης.

¹⁵ Αυτό συμβαίνει καθώς διαφορετικοί είναι για τα δύο φύλα οι λόγοι που τους ωθούν να εργαστούν με αυτές τις μορφές απασχόλησης. Έτσι, ενώ για τους άνδρες η ευέλικτη απασχόληση επιλέγεται προκειμένου να ενισχύσουν το κύριο εισόδημα τους, για τις γυναίκες διαφοροποιούνται τα πράγματα καθώς προσπαθούν μέσα από τη μορφή αυτή απασχόλησης να εξασφαλίσουν ένα κύριο και μοναδικό εισόδημα.

Επιπλέον σε ορισμένα δημοσιεύματα εκφράζεται ο φόβος ότι η επέκταση αυτών των μορφών απασχόλησης θα επιφέρει διαίρεση στη αγορά εργασίας σ' έναν κορμό εργαζομένων γένους αρσενικού (με πλήρη απασχόληση, υψηλή ειδίκευση και ικανοποιητικές αμοιβές) και σε μία περιφέρεια εργαζομένων γένους θηλυκού (με επισφαλή απασχόληση, ανειδίκευτων και με χαμηλές αμοιβές) προκαλώντας νέες μορφές ανισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα.

Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε αρκετά έργα υποστηρίζεται ότι η επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης οδηγεί υπό μία έννοια σε μείωση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας. Αναλυτικότερα, επισημαίνεται σ' αυτά ότι με τις νέες ευέλικτες μορφές απασχόλησης οι γυναίκες σαν σύνολο έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας και έτσι περιορίζεται ο αποκλεισμός τους από αυτήν ενώ επιπλέον δημιουργούνται οι συνθήκες μιας ουσιαστικής βελτίωσης της σχέσης των δύο φύλων με τη δικαιότερη κατανομή της οικιακής εργασίας. Από την άλλη όμως η παρουσίαση της βιβλιογραφίας έδειξε ότι μπορεί από τη μια το μοίρασμα της οικιακής εργασίας να δημιουργεί κάποιες *ρωγμές* στο ισχύον καθεστώς ανάμεσα στα δύο φύλα, από την άλλη όμως δεν εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Δεν μπορεί να ανατραπεί εύκολα και γρήγορα, η σχέση ανάμεσα σε δύο φύλα, ακόμη και όταν ο άνδρας ασχολείται συστηματικά με τις δουλειές στο σπίτι.

Η κύρια προβληματική που αναδεικνύεται από τα δημοσιεύματα αφορά τους όρους με τους οποίους οι γυναίκες εισέρχονται σ' αυτήν την αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, αναδεικνύεται ότι οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης γενικότερα αφορούν κυρίως θέσεις εργασίας χαμηλά αμειβόμενες, ασταθείς και πρόσκαιρες και έτσι η εργασία των γυναικών παραμένει πολύ χαμηλότερη από των ανδρών.

Η βιβλιογραφική/αρθρογραφική αυτή παρουσίαση, τέλος, ανέδειξε τη μικρή σχετική παραγωγή θεωρητικών και εμπειρικών ερευνών για το εξεταζόμενο θέμα. Αυτό δηλώνει ότι η επιστημονική προβληματική για το αντικείμενο αυτό (ευέλικτες μορφές απασχόλησης και ανισότητες με βάση το φύλο στον εργασιακό χώρο) βρίσκεται ακόμα σε εμβρυακή κατάσταση στην Ελλάδα. Σίγουρα πρόκειται για ένα θέμα πολυδιάστατο που όμως χρειάζεται ν' αποκτήσει επιστημονική αυτοτέλεια. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί με περισσότερη θεωρητική διεπιστημονική διερεύνηση αλλά και με διεξαγωγή επιτόπιων ερευνών.

Στη βιβλιογραφία, εκτός από τις μελέτες και τα άρθρα που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη προεπισκόπησης περιλαμβάνονται και κάποια άλλα που αφορούν τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης και τις διακρίσεις που συνεπάγονται στην αγορά εργασίας, χωρίς όμως να κάνουν αναφορά στη μεταβλητή φύλο. Παρατίθενται ως συμπληρωματική βιβλιογραφία, καθώς δεν χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη, αλλά βοήθησαν στο ν' αποκτήσουμε μία όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα του φαινομένου που εξετάσαμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης, γενικά, και ανισότητες ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες στον εργασιακό χώρο

Ελληνική

ΒΑΪΟΥ, ΝΤ., «Ο χώρος των γυναικών σ' έναν ανδρικό κόσμο», *Ο Αγώνας της γυναίκας*, 1991 τ.χ, 47 – 48, σσ. 15 – 17.

ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ν. Β., «Ευελιξίες της εργασίας & Γυναικεία απασχόληση στον τραπεζικό τομέα: Πλαίσιο Προσέγγισης, Βασικές Τάσεις και Προοπτικές», *ΙΝΕ/ΟΤΟΕ*, 1998.

ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ, Γ., «Οι γυναίκες στη μεταμοντέρνα κοινωνία: φτωχότερες ή πλουσιότερες;», *Σύγχρονα Θέματα*, Δεκέμβριος 1989, τ.χ 40, σσ. 25 – 30.

ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ, Γ., (1992) *Εργασία και δικαιώματα της γυναίκας*. Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα. σσ. 92 – 96, 116 – 117 & 153 – 156.

ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ, Α., - ΜΟΥΡΙΚΗ, Α. (1996) *Η Αθόρυβη Επανάσταση: Νέες Μορφές Οργάνωσης της Παραγωγής και της Εργασίας*. Αθήνα: εκδ. Gutenberg. σσ. 140 – 142, 145 – 148, 167 – 173, & 175 – 177.

ΜΟΥΡΙΚΗ, Α., «Ευέλικτες μορφές απασχόλησης: ευλογία ή ανάθεμα;», εκδ. Τόπος, 1991, τ. 3, σσ. 97 – 117.

ΜΟΥΡΙΚΗ, Α., «Οι νέες ευέλικτες μορφές απασχόλησης και οι προοπτικές τους στην ενοποιημένη Ευρώπη», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1991, τ.χ 47-48, σσ. 18–21.

ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ, Μ., «Τεχνολογική αλλαγή και οργάνωση της εργασίας: Νέες «γυναικείες» θέσεις εργασίας», *Ο Αγώνας της γυναίκας*, 1991, τ.χ 47 – 48, σσ. 13 – 14.

Ξενόγλωσση

MINGIONE, E., “Underground economy and irregular forms of employment (travail Au noir): The case of Greece”, in Final Synthesis Report “Underground economy and irregular forms of employment (travail au noir), *Program for research and actions on the development of the labor market*, 1990, Commission of the European Communities. pp. 12 – 45.

STRATIGAKI, M., "Women's Informal work in services", in Final Synthesis Report "Underground economy and irregular forms of employment (travail au noir), Program for research and actions on the development of the labor market, 1990, Commission of the European Communities. pp. 12 – 45.

VAIOU, D., - GEORGIU, Z., "The future of work in Europe (Gendered patterns of Time distribution)", Employment and social affairs, 1998, European Commission. pp. 108 – 110.

1. Μερική απασχόληση και διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα

Ελληνική

ΑΥΔΗ - ΚΑΛΚΑΝΗ, Ι., (1989) *Φεμινισμός και εργασία*. Αθήνα: Νέοι Καιροί. σσ. 129 – 130 & 133.

ΒΑΪΟΥ, ΝΤ. - ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ, Μ., « Η εργασία των γυναικών: ανάμεσα σε δύο Κόσμους», *Σύγχρονα Θέματα*, Δεκέμβριος 1989, τ.χ 40, σσ. 16 – 24.

ΔΗΜΟΥ, Α., «Η μερική απασχόληση: Ένα γυναικείο φαινόμενο της αγοράς εργασίας», *Σύγχρονα Θέματα*, 1989, τ.40, σσ. 55 – 60.

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ, Μ., «Γυναίκες και απασχόληση στην Ελλάδα: τάσεις και διεθνείς συγκρίσεις» στο ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ, Ξ., - ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Γ., (επιμ.) (1998) *Επετηρίδα εργασίας 1998*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Παντείου. σσ. 177 – 184.

ΝΤΟΥΛΙΑ, Θ., - ΔΟΛΓΥΡΑ, Κ., (1997) *Οδηγός προώθησης των ίσων ευκαιριών με Έμφαση στην απασχόληση των γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης., σσ. 43 – 55.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ν., «Σημειώσεις για την απασχόληση των γυναικών και τον χρόνο απασχόλησης», *Σύγχρονα Θέματα*, Ιανουάριος – Μάρτιος 1998, τ.χ, 66, σσ. 112 – 118.

ΣΕΒΑΣΤΙΔΗΣ, Χ., «Η μερική απασχόληση», *Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου*, 1999, τ. 58^{ος}, σσ. 145 – 163.

ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ, Μ., (1996) *Φύλο, Εργασία, Τεχνολογία*. Αθήνα: Ο Πολίτης. σσ. 72 – 80.

Ξενόγλωσση

EMPLOYMENT IN EUROPE “Women in employment”, 1993, *Commission of the European Communities: Employment, Industrial Relations and Social affairs*. Pp. 145 – 170.

2. Εργασία στο σπίτι και διακρίσεις στην αγορά εργασίας με βάση τη μεταβλητή φύλο

ΑΥΔΗ - ΚΑΛΚΑΝΗ, Ι., (1989) *Φεμινισμός και εργασία*. Αθήνα: Νέοι Καιροί. σσ. 129 & 134 - 135.

ΒΑΪΟΥ, ΝΤ., « Ο τόπος δουλειάς και το σπίτι: Κατά φύλο καταμερισμοί εργασίας στη διαδικασία ανάπτυξης της Αθήνας», *Σύγχρονα Θέματα*, Δεκέμβριος 1989, τ.χ 40, σσ. 81 – 90.

ΒΑΪΟΥ, ΝΤ., ΣΤΡΑΤΗΓΑΚΗ, Μ., ΧΡΟΝΑΚΗ, Ζ., «Αμειβόμενη εργασία στο σπίτι: μια γυναικεία δουλειά και μια ιδεολογία», *Σύγχρονα Θέματα*, Απρίλιος – Μάιος 1991, τ.χ 45, σσ. 47 – 53.

ΒΑΪΟΥ, ΝΤ., - ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ, Κ., (1997) *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*. Αθήνα: Εξάντας. σσ. 155 – 159 & 208 – 209.

ΝΤΟΥΛΙΑ, Θ., - ΔΟΛΓΥΡΑ, Κ., (1997) *Οδηγός προώθησης των ίσων ευκαιριών με Έμφαση στην απασχόληση των γυναικών*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. σσ.56 – 63.

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ., - ΔΗΜΟΥΛΑΣ, Κ., «Τηλεργασία: απειλή ή πανάκεια», *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ – ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.χ37, Ιούνιος 1998, σσ. 8 – 15

ΣΤΡΑΤΟΥΛΗΣ, Δ., «Νέα φαινόμενα και τάσεις στις μορφές εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης στη χώρα μας», *Επιστημονική Σκέψη*, 1987, τ. 35, σσ. 9 – 20.

TATE, J., « Η αμειβόμενη εργασία στο σπίτι (φασόν) στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα», *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: Απασχόληση, εργασιακές σχέσεις και κοινωνικές υποθέσεις*, σσ. 69 – 75.

Β. ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Ποσοτική αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Ελληνική

ΔΟΥΚΑΚΗΣ, ΝΤ – Λ., (1988) *Εργασιακές Σχέσεις: Οικονομία και θεσμοί*. Αθήνα:

Οδυσσέας. σσ. 142 – 144.

ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ, Δ., ΖΙΩΜΑΣ, Δ., ΚΕΤΣΕΤΖΟΠΟΥΛΟΥ, Μ., ΜΟΥΡΙΚΗ, Α. (1997) *Ευέλικτη απασχόληση κι ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας: τάσεις, εξελίξεις, προοπτικές*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας. σσ. 11 – 47, 78 – 82 & 161 – 169.

ΚΡΗΤΙΚΙΔΗΣ, Γ., «Η εξέλιξη της προσωρινής απασχόλησης στην Ελλάδα», *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ - ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.χ 45, Μάρτιος 1999, σσ. 23 – 26.

ΚΡΗΤΙΚΙΔΗΣ, Γ., «Οι εξελίξεις στην απασχόληση το 1998», *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ - ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.χ 54, Δεκέμβριος 1999, σσ. 2 – 5.

ΚΡΗΤΙΚΙΔΗΣ, Γ., «Οι εξελίξεις στην απασχόληση το 1999», *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ - ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.χ 63, Σεπτέμβριος 2000, σσ. 30 – 32.

ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σ., «Μερική απασχόληση: Οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος», *ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ - ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, τ.χ 12, Μάρτιος 1996, σσ. 4 – 10.

ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ, Χ., « Η «ασυμβατότητα» της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής των γυναικών», *Δίλη*, 1994, τ.7.

Ξενόγλωσση

EMPLOYMENT IN EUROPE “The pattern of employment change”, 1997, *European Commission: Industrial Relations and Social affairs*. Pp. 47 – 61.

KARANTINOS, D., “Flexible employment and employment insertion in Greece”, National Center for Social Research, Working Paper 1998/2. pp. 9 – 27.

SYMEONIDOY, X., (1997) *Full time and part – time employment of women in Greece: trends and relationships with life –cycle events* in BLOSSFELD, P., & HAKIM, C., (ed) (1997) *Between Equalization and Marginalization: Women working part – time in Europe and the United States of America*. United States: Oxford University Press. pp. 90 – 112.

2. Ποιοτική αποτύπωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης

Ελληνική

ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ, Θ., «Η σκοτεινή πλευρά της εργασιακής ευελιξίας: Έρευνα Πεδίου στην ευρύτερη περιοχή Θεσσαλονίκης», *Τόπος*, 1995, τ. 9, σσ. 95 – 119.

Ξενόγλωσση

BELLAAGH, K. with GONAS, L. (1998): National report for Sweden' in D. Perrons, Final Report, *Flexible Working and the Reconciliation of Work and Family Life –*

- or a New Form of Precariousness*, pp.243-289. Medium Term Community Action Programme on Equal Opportunities for Women and Men, Action Opportunities, Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Unit V/D.5. Brussels: European Commission.
- KKURZ – SCHERF, I. & SCHEELE, A. (1998): National report for Germany' in D. Perrons, Final Report, *Flexible Working and the Reconciliation of Work and Family Life – or a New Form of Precariousness*, pp.151-190. Medium Term Community Action Programme on Equal Opportunities for Women and Men, Action Opportunities, Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Unit V/D.5. Brussels: European Commission.
- KYRIAZIS, N. (1998): ' National report for Greece' in D. Perrons, Final Report, *Flexible Working and the Reconciliation of Work and Family Life – or a New Form of Precariousness*, pp.69-107. Medium Term Community Action Programme on Equal Opportunities for Women and Men, Action Opportunities, Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Unit V/D.5. Brussels: European Commission.
- KYRIAZIS, N. (1999): "Women's Flexible Work and Family Responsibilities in Greece" in South European Society & Politics, Special Issue, *Gender, Inequalities in Southern Europe*, 4 / 2, pp 35-53.
- PERRONS, D. & HURSTFIELD, J. (1998): National report for UK' in D. Perrons, Final Report, *Flexible Working and the Reconciliation of Work and Family Life – or a New Form of Precariousness*, pp.109-150. Medium Term Community Action Programme on Equal Opportunities for Women and Men, Action Opportunities, Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Unit V/D.5. Brussels: European Commission.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- ΑΔΡΙΑΝΑΤΟΥ, Σ., - ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ, Σ., «Η μερική απασχόληση», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, 15 Ιουνίου 1989, τ. 12, σσ. 529 – 545.
- ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Β., - ΚΟΥΖΗΣ, Γ., (1996), *Ευελιξίες και νέες εργασιακές Σχέσεις: Απόψεις εργοδοτών και συνδικάτων – Η προοπτική του κοινωνικού διαλόγου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ. σσ. 85 – 123.
- ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, Δ., (1995) *Η ρύθμιση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και οργάνωσης του χρόνου εργασίας*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.

- ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ, Ξ., - ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Γ. (1998) *Επετηρίδα Εργασίας 1998*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου.
- ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ, Γ., «Νέες μορφές απασχόλησης και νέα προβλήματα», *Ελευθεροτυπία*, 18 / 11 / 1987, σσ. 14
- ΚΕΝΤΡΟ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (1991) *Ανεργία και Απασχόληση στην Ελλάδα*. Αθήνα: εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σσ. 126 – 129.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Κ., « Η μερική απασχόληση», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, Απρίλιος 1998, τ. 10, σσ. 28 – 34.
- ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΑΤΟΣ, Χ., « Η ελαστικότητα στις εργασιακές σχέσεις», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, 1 Μαΐου 1989, τ. 9, σσ. 385 – 398.